

“Զանի մը կանգուն հողի համար արեան հեղեղներ...”

Ահա թէ ինչպէս է բնորոշում Դուրեան իր դրամայի մէջ այդ պատերազմը, որ ուրիշների համար հայրենասիրական գործ էր:

Այսպէս:

Ինչ որ այս գրուածքի մէջ հետաքրքրական է — ոչ այնքան դրամատիքական կատարումն է, որքան բովանդակութեան յղացումը: Անշուշտ, այժմեան արուեստի տեսակէտից նայելով՝ այդ գրուածքը բաւականութիւն չի կարող տալ շատ թէ քիչ խիստ պահանջների: Բայց դիտելով այն իր ժամանակի եւ պայմանների միջնորդութեամբ՝ նա կը ստանայ որոշ արժէք, որ որոշ չափով պատմական է:

Այն, ինչ որ Պետրոս Դուրեանը արաւ — այն ժամանակի թատերական գրականութեան համար շատ համարձակ քայլ էր եւ նոյն իսկ յեղաշրջում էր:

Եւ զարմանալին այն է, որ մինչեւ այսօր էլ Պետրոս Դուրեանի սկսած տարտամ գործը ուրիշների կողմից գոյն եւ ոյժ չստացաւ, եւ արեւմտահայ գրականութիւնը մինչեւ այժմ էլ չունի իրական-ժամանակակից դրամատուրգ:

(Զարմանալի)

ՍԻՄ. ՅԱՆՈՐԱՆ

Մ Ա Ց Ե Ն Ա Խ Օ Ս Ա Կ Ա Ն

1. Documents inédits pour servir à l'histoire du christianisme en Orient (XVI—XIX siècle), publiés par les PP. Antoine Rabbath et F. Tournébiz, S.J. Tome I—II. Paris-Leipzig-Beyrouth 1905—1921. 8°, p. 668 + 644.

Արեւելեան Եկեղեցիներու պատմութիւնն միջին դարուն եւնոր դարու առաջին շրջանին մուծ է տակաւին: Իրենց ներքին եւ արտաքին յարաբերութեանց համար չեն ունեցած անոնք մանրապատում պատմիչ. նաեւ հին դիւաններ գոյութիւն չունին Արեւելք: Բայց պահուած են բազմաթիւ վաւերագիրներ Եւրոպական, ինչպէս մաթիւ վաւերագիրներ Եւրոպական, ինչպէս նաեւ Արեւելեան պետական, վանական եւ առանձնական մատենադարաններու եւ դիւաններու մէջ, որոնք շատ բան կը լուսաւորեն այս անցիակ շրջանին պատմական հորիզոնէն: Այս

տեսակէտով ճոխ են մանաւանդ Հռոմի դիւանները: Ինչպէս միջին դարու վերջերն փրանկիական եւ Գոմինիկեան, նոյնպէս նոր դարու առաջին շրջանին Կարմեղեան, Յիսուսեան եւ վեղարաւոր կրօնաւորներն ընդարձակ գործունէութեան ասպարէզ բացին Արեւելք, գլխաւորաբար Պարսկաստան, Կ. Պոլիս եւ Ասորիք. ասոնք ժամանակին հաղորդած են մանրապատում տեղեկութիւններ իրենց գործունէութեան մասին, որոնք պահուած են վանական դիւաններու մէջ:

Գործ է այժմ, հին դիւաններու եւ մատենադարաններու խորշերէն հաւաքել վայրագտին մնացորդներն ժամանակակից վաւերագիրներու: A. Rabbath ստանաւ է այս գործը. 16 եւ աւելի տարիներու մէջ մանր խուզարկութեամբ ձեռք բերած է մեծաթիւ վաւերագիրներ եւ հին տեղեկագիրներ, պետական եւ առանձնական դիւաններէ, հում նիւթեր թ. 2—16 դարուց արեւելեան եկեղեցական պատմութեան վերաբերեալ:

Զարմանք չէ, եթէ R. նիւթի առատութեան առջեւ շուարած զգայ ինք զինքը վայրկեան մը: 1905 ին սկսաւ պրակ առ պրակ հրատարակել այս նիւթերը. 1907 ին լոյս տեսաւ Ա. հատորն երեք պրակներով. 1910—1911 ին հրապարակ հանեց Բ. հատորին երկու պրակները: Հոս դադար առաւ գործը ժամանակ մը. արդէն յոգնած էր փութաջան հաւաքիչը, որ երկու տարի ետքը՝ 11 Մայիս 1913 ի Բէյրութ կը վախճանի: Երրորդ պրակի տպագրութեան հոգը կը ստանձնէ իր կրօնակիցն F. Tournébiz, որ արդէն ծանօթ է մեզի իւր հայագիտական հրատարակութիւններով:

Այսպէր ունինք այսօր մեր առջեւ երկու ճոխ հատորներ, ուր ամփոփուած են արեւելեան եկեղեցիներու պատմութեան վերաբերեալ կարեւոր յիշատակարաններ:

Կ. Պոլիս, Ասորիք, Եթովպիա, Պարսկաստան նկատի առնուած են հոս գլխաւորաբար. երկիրներ, ուր յանդիմանական ժամանակաց հետեւապրած են Հայք, դրացիութեամբ բնիկ ժողովուրդներու հետ: Անհնարին է խօսիլ Արեւելքի վրայ, առանց խօսք ընելու նաեւ հայ ժողովուրդեան վրայ: Մեծ է այն յիշատակարանաց թիւը, ուր ի մեծուստ կը շօշափուին Հայք: Յատկապէս ուշագրաւ են մեզի համար այն տեղեկատուութիւնք, զորոնք լատին կրօնաւորներն եւ գաղղիական դեսպանները հաղորդած են Արեւելքի մասին:

ւելքի մասին իրենց մեծերուն, այսպէս Ա. էջ 54—55, 460—467, ուր խօսք կ'ըլլայ Հալէպի ազգայնոց մասին 1652 եւ 1662 տարիներէն: Էջ 126—130 կը հրատարակուին կարեւոր վաւերագիրներ Տէր Կոմիտասի (†1707) նահարակիծեան մասին (Martyre de Der Gourmidas). Էջ 471—473 կը հրատարակուի Սոյ խաչատուր Կաթողիկոսի նամակն առ Լուդովիկոս Թագաւոր (12 փետր. 1663). Բ. էջ 555—561, 583—584 վաւերագիրներ Աւետիք Պատրիարքի մասին: Հետաքրքրական է նաեւ Բ. էջ 595—596 հրատարակուած St. Priest ասպետի յիշատակագիրն առ d'Aiguillon, Գաղղիոյ Նախարարն (2 Հոկտ. 1773), ուր խորհուրդ կու տայ իւր Կառավարութեան՝ հակառակ Ռուսիոյ քաղաքագիտական ձգտմանց յԱրեւելս, որ Յունաց վրայ յեցած է, Հայերն եւ Ասորիներն նեցուկ առնուլ եւն:

Այս եւ այսպիսի տեղեկագրութիւններ, որոնց թիւն մեծ է, շատ բան կը պարզեն ԺԶ—ԺԱ դարուց հայ եկեղեցական պատմութեան լուսաւորութեան համար: Կը յուսանք թէ առաջիկայ հատորներն աւելի հետաքրքրական նիւթեր պիտի բերեն ի նպաստ Հայոց պատմութեան, ինչպէս ակնկալել կու տայ հայերէնագէտ հրարարակչին անձնաւորութիւնն, որ արդէն կը խոստանայ տալ առաջիկայ հատորին մէջ նոր նիւթեր Աւետիք պատրիարքի մասին:

Կը մաղթենք ամէն յաջողութիւն յաջորդ հատորներու արագ եւ ճոխ հրատարակութեան համար:

Հ. Ն. Ա.

2. ԹԻՐԻՍԱՐԵՆՍ Թ., Արիանայ բառարան. Նորոգ տեսութեամբք եւ յաւելուածովք: Վիեննա, տպ. Միլիթարեան, 1914—1920, 8°, էջք 390:

Ք. Միւլլէր բուռն թափով կը պաշտպանէր, թէ հայերէնը երանեան բարբառին մէկ ճիւղն է այս հնոց ալ կարծիքն էր. հայերէն այն բաղմաթիւ բառերն, որոնք երանեան են հնչմամբ եւ ձեւով, առիթ տուած էին այս ենթադրութեան: Հիււրման եղաւ, որ խախտեց այս ենթադրութեան հիմը, ցոյց տալով, որ ինչպէս երանեան նոյնպէս հայ բարբառն հնդեւրոպական մայր բունէն յառաջացած ինքնուրոյն ճիւղեր են. իսկ երկու բարբառին մէջ նկատուած նոյնաձեւ բառերն մասամբ հասարակաց աղբիւրէ կը բրդխեն եւ մասամբ փոխառութեամբ մուտ գտած

են հայերէնի մէջ: Հիււրման իւր «Հայերէն քերականութեան» մէջ թէեւ տուած է ցանկ մը այսպիսի փոխառութեանց, բայց այն ոչ լրիւ կարելի է նկարել:

Այժմ թիրեաքեան կը փորձէ ընդարձակել այս ցանկը: Իւր աշխատութիւնն յեցած է առաւելապէս նոյնահնչիւնութեան օրէնքի վրայ, առանց զայն լեզուագիտութեան փորձաքարի վրայ փորձելու: Եւ արդէն թիրեաքեան յաւակնութիւնն չունի իբրեւ լեզուաբանին հրապարակ գալ: Այս անկեղծ խոստովանութիւն մըն է, որ աւելի շնորհք կու տայ իւր աշխատութեան: Պարսիկ եւ հայ բարբառին, զոր արիւնհայ կ'անուանէ, նոյնահնչիւն եւ նոյնաձեւ բառերու պարզ համեմատութիւն է, զոր կը ներկայացնէ գիտութեան. թողլով անոնց ծագման մասին դատաստանն լեզուագէտներու: Բայց պէտք է խոստովանիլ, թէ թիրեաքեան սուր հոստառութիւն ունի, որչափ ալ լեզուաբանին չղգայ ինք զինքը. շատ յարգի նկատողութիւններ կը պարունակէ իւր բառարանը, որոնք, ինչպէս կը հաւատանք, գրգիռ պիտի ըլլան լեզուագէտներու, աւելի խոր կերպով ուսումնասիրելու պարսիկ եւ հայ բարբառներու աղբիւրն, ուր թէ ի նպաստ հայուն եւ թէ ի նպաստ պարսիկին կէտեր կան, որոնք փոփոխակի զերար կը լուսաւորեն. այս նկատմամբ հետաքրքրական են թիրեաքեանի նկատողութիւններն Յառաջաբանին մէջ:

1913ի վերջերն յանձնած էր հեղինակը իւր գործը տպագրութեան. աշխարհաւեր պատերազմը արգելք հանդիսացաւ տպագրութեան արագ շարունակութեան. այս յապաղման միջոցին վախճանեցաւ բաղմարդիւն հեղինակը († 2 Մարտ 1919). Եթէ այսօր յետ եօթնամեայ յապաղման լոյս կը տեսնէ մաքուր տպագրութեամբ, այն կը պարտինք Հանգուցեղոյն գրասէր որդւոյն, որ իբրեւ ժառանգ Հօրը աղանդութեան, ամենայն խնամք հոգաց գործոյն պսակման:

Հ. Ն. Ա.

